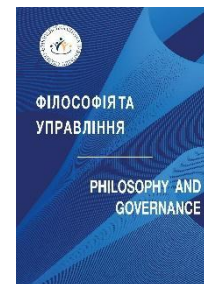

e-ISSN 3041-248X

Філософія та управління

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

«Я знаю, що нічого не знаю»: гносеологічна установка Сократа

Євгеній В. Чорноштан ¹ *

¹ Яготинський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Україна). Викладач кафедри соціальної роботи, канд. політ. наук.

* Автор-кореспондент, e-mail: Black53253@gmail.com

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

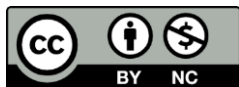
Дослідницька

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.6.04](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.6.04)

Авторське право

© 2025 автора

Цей твір
ліцензовано на
умовах Ліцензії
Creative Commons
«Із Зазначенням
Авторства –
Некомерційна 4.0
Міжнародна»
(CC BY-NC 4.0).

У статті досліджено та проаналізовано зміст поняття «мислення». Особливу увагу приділено філософській системі Сократа, зокрема його методологічним і гносеологічним підходам до вивчення природи людини. З'ясовано сутність і специфіку трактування мислення у філософії давньогрецького мислителя. Акцентовано увагу на методі маєвтики як способі «народження» істини через діалогічну взаємодію. Розглянуто філософію як особливу форму знання, орієнтовану на здобуття мудрості. Окремо проаналізовано вплив сучасних інноваційних технологій на процес мислення людини. Висвітлено основні аспекти та типи мислення, зокрема абстрактне й критичне. Визначено позицію Сократа щодо скептицизму та догматизму. Основну увагу зосереджено на осмисленні сократівського вислову: «Я знаю, що нічого не знаю», який розглядається як ключовий чинник у процесі пізнання науки, світу та самої людини. Підкреслено, що у процесі сприйняття та пізнання дійсності важливу роль відіграє діалектичний метод Сократа, спрямований на постійний розвиток як науки, так і людського мислення. Зазначено, про погляди на поняття «мислення» представників давньогрецької філософії і раціоналістичного напрямку Нового часу. У статті також розкрито сучасні проблеми, зумовлені сприйняттям світу крізь призму релятивістських ідей. Особливу увагу зосереджено на тому, що подібні погляди сприяють зростанню егоїзму та посиленню соціальної напруги. Окремо порушено дискусійні питання, пов'язані зі співвідношенням суб'єктивної та об'єктивної істини. Також у дослідженні згадується про критику Сократової філософії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

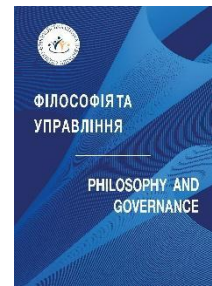
філософія, мислення, релятивізм, істина, іронія, гносеологія, скептицизм, догматизм, раціоналізм, маєвтика, абстрактне мислення, критичне мислення, антропоцентризм, мораль, діалектика.

e-ISSN 3041-248X

Philosophy and Governance

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

“I Know That I Know Nothing”: The Epistemological Stance of Socrates

Yevhenii Chornoshtan ¹ *

¹ Yagoty Institute of Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine). Lecturer at the Department of Social Work, PhD in Political Science.

* Corresponding Author, e-mail: Black53253@gmail.com

ARTICLE INFO

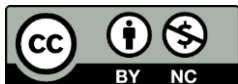
ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.6.04](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.6.04)

Copyright © 2025
by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution—NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

The article explores and analyzes the meaning of the concept of “thinking”. Particular attention is paid to the philosophical system of Socrates, in particular his methodological and epistemological approaches to the study of human nature. The essence and specificity of the interpretation of thinking in the philosophy of the ancient Greek thinker are clarified. The emphasis is on the method of maieutics as a way of “birth” of truth through dialogical interaction. Philosophy is considered as a special form of knowledge focused on acquiring wisdom. The impact of modern innovative technologies on the process of human thinking is separately analyzed. The main aspects and types of thinking are highlighted, in particular abstract and critical. Socrates’ position on skepticism and dogmatism is determined. The main attention is focused on understanding the Socratic statement: “I know that I know nothing”, which is considered a key factor in the process of knowing science, the world and man himself. It is emphasized that in the process of perception and cognition of reality, an important role is played by the dialectical method of Socrates, aimed at the constant development of both science and human thinking. It is noted that the views on the concept of “thinking” of representatives of ancient Greek philosophy and the rationalist direction of the New Age are noted. The article also reveals modern problems caused by the perception of the world through the prism of relativistic ideas. Particular attention is focused on the fact that such views contribute to the growth of egoism and the intensification of social tension. Separately, debatable issues related to the relationship between subjective and objective truth are raised. The study also mentions criticism of Socratic philosophy.

KEYWORDS

philosophy, thinking, relativism, truth, irony, epistemology, skepticism, dogmatism, rationalism, maieutics, abstract thinking, critical thinking, anthropocentrism, morality, dialectics.

1. Вступ

У сучасному світі сповненому глобальними культурними, технологічними і науковими змінами, мислення людини набуває особливої цінності. Стрімкий прогрес, який відбуваються в природному середовищі стимулюють людину щоразу до пізнавального процесу. Раціональне перетворення і зміна навколишнього світу на краще, можливе через культуру правильного мислення людини.

Основою сприйняття і відображення закономірностей існування світу і особистості є її гносеологічна установка. Вчення про пізнання і мислення яскраво відображаються у науці філософії. Саме вона пояснює і дає відповіді на численні запитання: про буття, людину, природу і їх взаємозв'язок.

Згідно з українським словником: філософія (дав.-гр. φιλοσοφία, дослівно: любов до мудрості), або любомудрість — галузь, що вивчає найбільш загальні суттєві характеристики та фундаментальні принципи реальності й пізнання, буття людини, відносини людини й світу, про найзагальніші суттєві характеристики людського ставлення до природи, суспільства та духовного життя у всіх його основних проявах [1].

Серед численних проблем, які розглядає філософія, центральне місце посідає дослідження людини. В його основі лежать не лише аксіологічні, але й гносеологічні аспекти. Пошук себе, пізнання істини через мислення становлять пріоритет у філософському осмисленні дійсності. По суті, філософія розкриває, яким чином людина за допомогою мислення здатна змінювати себе та навколишній світ.

У наукових працях та енциклопедичних словниках зустрічаються різні інтерпретації поняття «мислення». Так, за вченням Аристотеля, мислення розуміється як діяльність душі, що підпорядковується логічним законам і спрямована на пізнання істини: «Мислення — це діяльність душі, що здійснюється відповідно до законів логіки і спрямована на досягнення істини через опосередковане знання про речі» [2].

З позицій раціоналізму Р. Декарта, мислення є ключовою ознакою свідомості: «Мислення є атрибутом душі, що включає не лише розуміння, а й сумнів, бажання, заперечення і воління: усе, що ми усвідомлюємо, — це мислення» [3].

Формування наукових уявлень про мислення стало можливим завдяки внеску видатних мислителів, які створювали базові поняття і методи аналізу. Зокрема, грецький філософ Сократ започаткував діалектичний підхід у філософії, що суттєво змінив її змістовні й методологічні засади. Його діяльність заклала підвалини критичного мислення як способу пошуку істини через діалог.

Дослідження філософської системи Сократа залишається актуальним і в наш час. Сучасний світ висуває перед людиною нові виклики та випробування, зумовлені стрімким розвитком технологій. Зокрема, активно впроваджуються штучний інтелект, інформаційні інновації, комп'ютерні технології тощо. Такі зміни спонукають людину до інтенсивного саморозвитку та постійної роботи над собою. У цьому контексті мислення як спосіб пізнання світу набуває особливого значення, стаючи ключовим елементом сучасного наукового дискурсу.

Очевидно, що в сучасному суспільстві дедалі більшого поширення набувають релятивістські погляди на світ і людське життя. Уперше такі ідеї були сформульовані давньогрецьким мислителем Протагором, який зазначав: «Людина є мірою всіх речей — існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують» [4]. Їхня сутність полягає в тому, що істина розглядається як відносна — кожен має свою власну правду. Такий світогляд є суперечливим і неоднозначним, і в подальшому спричиняє зростання егоїзму й соціальної напруги.

Часто людину починають приваблювати псевдонаукові концепції, що не лише не приносять користі, а й сприяють деформації мислення. Утрачаючи здатність до критичного мислення, індивід легко піддається маніпулятивному впливу, потрапляючи в психологічну та ідеологічну залежність.

Саме тому особливо важливим є звернення до ідей та методів пізнання, розроблених Сократом. Його підхід до мислення залишається актуальним і сьогодні, оскільки став фундаментом для подальшого розвитку філософії та сучасних наук.

2. Огляд літературних джерел

Над проблемою пізнання і мислення у філософській системі Сократа замислювалися багато вчених, філософів і науковців. Серед них Платон [4], який в численних своїх працях зазначав, що мислення являє собою найвищу форму пізнання, яка пов'язана із світом ідей та душею, Ксенофонт досліджуючи філософію Сократа, пов'язував мислення із моральними настановами робити добрі справи [5]. Аристотель [2], Г. Гадамер вважав мислення як найвищою способом пізнання істини [6] та сучасних: Doerr, O. [7], Westacott, E. [8], Callard, Agnes [9], Грегори Властос [10] та інші.

3. Постановка завдання

Метою статті є дослідження гносеологічного підходу Сократа до пізнання людиною самої себе, що виявляється через діалог і критичне мислення. Для досягнення цієї мети, будуть виконані наступні завдання: дослідити значення мислення та пізнання у філософській системі Сократа; визначити поняття критичного мислення; проаналізувати значення діалектичного підходу до пізнання; з'ясувати вплив релятивістського підходу на сучасність.

4. Методи та матеріали

У процесі дослідження були використані такі методи: аналіз і синтез — для вивчення першоджерел та філософських текстів, осмислення понять «мислення», «пізнання», «критичне мислення»; порівняльний аналіз — для співставлення діалектичного методу Сократа з сучасними підходами до критичного мислення; історико-філософський підхід — для дослідження розвитку філософських уявлень про пізнання та істину в контексті релятивізму.

5. Результати та обговорення

Постать Сократа в науці є неоціненою. Він зробив великий внесок у розвиток не тільки філософії, а й багатьох інших наук, серед яких: етика, естетика, логіка, психологія та інші. Водночас досліджувати його творчість надзвичайно складно, оскільки Сократ не писав жодних праць. Про нього відомо із трактатів його учнів — Платона та Ксенофонта.

З історичних джерел про Сократа відомо, що він народився в Афінах бл. 469 року до н. е. в сім'ї каменотеса (скульптора) Софроніска та повивальниці Фінарети. Певний період часу Сократ займався ремеслом, допомагаючи батькові. Потім захопившись філософією яку здобував у відомого античного вчителя Анаксагора з Клазомен. Брав активну участь у Пелопоннеській війні, повернувшись з якої отримав орден. Не зважаючи на те, що він був не із заможної сім'ї, але освіту здобув прекрасну. Двічі був одружений, від першого шлюбу мав одну дитину, а від другого — дві.

Все життя Сократа було сповнене служінню, вихованню і пошуку людини. Був надзвичайно цікавою особистістю, оратором і філософом. Користувався повагою у молоді, завдяки тому, що викладав цікаві і неординарні думки на той період часу. Але не зважаючи на це, життя Сократа закінчилося трагічно, його засудили до страти через хибне трактування небесних сил, пантеону Богів та розбещення молоді. Не дочекавшись страти, випив отруту, покінчивши життя самогубством у 399 р. до н.е.

Філософія Сократа була особлива тим, що вона була спрямована на людину, тобто своєрідний антропоцентризм. Якщо раніше досліджували мікро та макрокосмос, розробляли вчення про природу, а в Сократа можемо побачити, що саме людина є основою пізнання перш за все самої себе. Головним завданням, яке Сократ ставив перед собою — виховати людину. Його філософія проходила під двома девізами: «Пізнай самого себе» та «Я знаю, що нічого не знаю». Автором першого вислову, був не Сократ. Вони були викарбувані на вході в храм Аполлона, а другий — належав йому.

Свої вчення давньогрецький філософ практикував у формі діалогу, формулюючи питання на які співбесідник відповідав, тим самим підводив опонента до правильної відповіді. В науковій літературі він відомий як «метод маевтики». Сам термін полягає в тому, щоб через серію

запитань допомогти співрозмовнику «народити» істину, яка вже є в ньому. Сократ вважав, що істина не вчиться ззовні, а відкривається через внутрішній діалог і саморефлексію [7].

Часто філософію Сократа порівнюють із вченням софістів. Вони були вчителями мудрості, які за допомогою своїх знань отримували грошову винагороду. Але такі порівняння є помилковими. Оскільки філософ ніколи не брав кошти за навчання, а по друге, на відміну від софістів, для Сократа істинна була на першому місці.

Для тодішніх вчителів мудрості, правда не було головною. Вони сконцентровували свою увагу виключно на заробітку коштів. Софісти вважали, що істина — це відносне поняття і кожний має «свою правду», яку він може відстояти за допомогою риторичних прийомів.

Тому давньогрецький мислитель Сократ формулюючи свою тезу: «Я знаю, що нічого не знаю», вважав, що саме це і є по суті істинним знанням. Цим висловом філософ прагне пояснити, що людина постійно повинна розвиватися і пізнавати саму себе. Дуже влучно, щодо філософії давньогрецького філософа пише професор Емріс Вестакотт. Він пояснює, що мудрість полягає в усвідомленні власних інтелектуальних обмежень [8].

Розробляючи такий поміркований і водночас самокритичний підхід до себе, Сократ стверджував, що саме таке розуміння має рухати людину вперед у пізнанні і власному розвитку. Таким чином, філософ робить істотний внесок у формування діалектичного методу мислення.

У філософських словниках під поняттям «діалектика» розуміється метод логічного аналізу, який ґрунтується на виявленні та подоланні суперечностей, що є рушійною силою розвитку знання [11].

Важливою особливістю сократівської тези: «Я знаю, що нічого не знаю», полягала в тому, що істинна мудрість — це не є систематичне накопичення знань, а насамперед вміння критично мислити і вміння встановлювати і визнавати межі своїх розумінь.

У праці Платона «Апологія Сократа» в якій описується суд над Сократом. Окрім того, що зазначається про сам судовий процес і винесення обвинувачення, ще й згадується промова філософа. В якій він не визнає себе винним, а навпаки говорить, що заслуговує на безкоштовний обід і пошану від Афінян. Але більшість суддів визнали Сократа винним і засудили його до страти. Саме на цій процесії філософ зазначає, що він найрозумніший в Афінах, тому що: «Я, мабуть, відрізняюся від багатьох людей тим, що, не маючи достатнього уявлення про те, що відбувається в Аїді, я так і вважаю, що не знаю» [12].

В науковій літературі, часто філософію Сократа порівнюють із «іронічним реалізмом». Справа в тім, що дослідники філософських ідей Сократа, зазначають про гносеологічну парадигму, яка знаходиться на межі між скептицизмом і догматизмом.

Згідно з філософським словником, скептицизм — це філософський напрям, що ставить під сумнів можливість досягнення певного, абсолютного знання [13].

Напевно помилково вважати, що Сократ був скептиком через те, що стверджував про своє не знання. Оскільки він насправді вірив у існування об'єктивної істини, яку можна знайти через діалог і розум.

Водночас Сократа не можна назвати прибічником догматизму. Оскільки його метод був близький до методичного сумніву, який полягав в постійному пошуку істини. Він передбачав відкритість до запитань, діалогу та критичного осмислення. Сам термін догматизм означає — характеризується безкритичним прийняттям певних положень як безумовно істинних. Він виключає сумнів, перегляд чи заперечення прийнятих знань, і часто пов'язаний із шаблонністю мислення [13].

Пошук або народження істини через діалог є ключовим методом Сократа, що сприяє його успіху. Такий підхід формує у людини здатність осмислювати світ за допомогою розуму, який, на переконання філософа, закладений у самій людині. Саме завдяки цьому Сократ здобув популярність, особливо серед молоді. Тому звинувачення у «розбещенні юнацтва», висунуте проти нього під час суду, фактично стосувалося його прагнення навчити молодь мислити самостійно.

Під «розбещенням» розумілося навчання молоді мислити критично, ставити під сумнів догми і шукати істину самостійно, що розглядалося як загроза політичній та моральній стабільності поліса. Таким чином, справа Сократа — це не лише особиста трагедія мислителя, а й свідчення глибокого конфлікту між філософським розумінням свободи думки та консервативною системою цінностей тогочасної Афіньської демократії.

Загалом, філософію Сократ розумів як розвиток і постійний рух уперед. Людина не може бути впевненою в чомусь остаточно — завжди потрібно бути відкритим до перегляду власних думок. Шлях до істини можливий лише через взаємодію з іншими. Дуже слушно про це зазначає Агнес Каллард у своїй книзі *Open Socrates*, говорячи про природу мислення: «Мислення відбувається в моменти дискомфорту, коли дозволяєш іншим втручатися у свій розумовий процес і коригувати тебе» [9].

Практикуючи свій метод філософ прагнув не лише знайти істину, а й навчити людину мислити. Не можна остаточно бути впевненим в чомусь, адже знання постійно уточнюються й переглядаються. Саме тому Сократ і формулював свій відомий вислів: «Я знаю, що нічого не знаю», який відображав всю повноту постійного розвитку науки.

З іншої точки зору, сократівський афоризм, «Я знаю, що нічого не знаю», перш за все підкреслює його скромність, по друге виступає методологічною основою. Відповідно до цієї тези, варто згадати сучасного дослідника філософії Сократа — Грегорі Властос. Він підкреслює, що Сократова іронія — це не просто риторичний прийом, а глибокий метод самопізнання та моральної рефлексії. Він використовував іронію для того, щоб спонукати співрозмовників до усвідомлення власної неосвіченості та стимулювати їх до пошуку істини [10].

Ключову тезу яку потрібно відмітити у науковця Г. Властоса, це моральна рефлексія. Оскільки Сократ був великим моралістом. Він стверджував, та людина яка знає, що таке добро, ніколи не чинитиме погано. Тобто знання і мораль тісно взаємопов'язані між собою.

Деякі дослідники розглядають філософію Сократа як своєрідного попередника християнського світогляду, особливо в морально-етичному вимірі. Це насамперед стосується його життєвий позицій які мають схожість із основними християнськими постулатами: робити добро, не відповідати злом на зло, прагнути до істини.

Безумовно, що Сократа не можна вважати попередником християнства, оскільки його лише деякі моральні вчення були подібними з тими, що сповідувало християнство. В ранніх джерелах християнської апологетиці згадується Юстин Мученик, який вважав Сократа «християнином до Христа», маючи на увазі його прагнення до істини та моральну чистоту.

Доцільним буде також зазначити, що теза «Я знаю, що нічого не знаю», тісно взаємопов'язане із моральними ідеями філософа. Очевидно, формулюючи це висловлювання, Сократ дотримувався позиції, що якщо хтось стверджує, ніби знає все, то це є проявом ганебного невігластва. Таку людину слід вважати втраченою для науки.

Моральні та раціоналістичні настанови Сократа зазнали критики, зокрема у філософії Ф. Ніцше. Він заперечував доцільність раціоналістичного пояснення буття, наголошуючи, що як світ, так і людина керуються передусім інстинктами. Порівнюючи закони існування, Ф. Ніцше був переконаний, що виживає лише сильніший.

Безпосередньо до висловлювання Сократа «Я знаю, що нічого не знаю» Ф. Ніцше ставився з іронією, вважаючи його проявом слабкості духу, відмовою від волі до влади та самоствердження, що, на його думку, суперечить істинній природі людини: «Мораль філософа Сократа була мораллю занепаду: вона заперечувала інстинкти життя... Він був декадентом» [14].

6. Висновки

Отже, аналізуючи філософію Сократа, дає підстави стверджувати, що вона відіграє важливу роль у розвитку багатьох наук. Особливо значущий є внесок в дослідженні і пізнанні людини самої себе. Іронічні підходи Сократа до пошуку істини зберігають актуальність і в сучасну добу.

Адже пошук і пізнання самого себе мають бути невід'ємною частиною людського існування. На наше життя впливають не зовнішні чинники, а насамперед внутрішня гармонія людини із самою собою, що є ключовим чинником успішної самореалізації. Тобто відповідь на всі запитання знаходиться в самій людині.

Не менш важливо зазначити про Сократівський діалогічний метод, за допомогою якого він допомагав «народжуватися» істини в співрозмовників. Це стало одним із головних завдань філософа — навчити людину мислити і пізнавати світ через самопізнання. Тобто мислення — це постійний пошук істини. Його неординарні підходи до здобуття знання залишили помітний слід у подальшому розвитку філософської думки та науки загалом.

Тому важливим аспектом сьогодення залишається повернення до класичної епохи раціонального буття, втраченого на початку ХХ століття. Саме усвідомлення пізнання світу через

критичне мислення та моральні цінності дає людству змогу об'єднатися задля порозуміння і бути єдиними перед майбутніми викликами.

References

1. Filosofiia [Philosophy]. (1970–1980). In *Slovnnyk ukrayinskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (in 11 vols.). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
2. Aristotel. (2002). Pro dushu [On the Soul]. In Aristotel, *Tvory* [Works] (in 4 vols.) (Vol. 2, pp. 314–350). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
3. Descart, R. (2000). Roztummy pro pershu filosofiiu [Meditations on First Philosophy]. In R. Descartes, *Tvory* [Works] (p. 45). Kyiv: Yunivers. (in Ukrainian)
4. Platon. (2004). *Teetet* [Theaetetus] (V. Shovkun, Trans.). Kyiv: Yunivers. (in Ukrainian)
5. Ksenofont. (1883). *Spohady pro Sokrata* [Memoirs of Socrates] (in four books)] (I. Ye. Tymoshenko, Trans.). Kyiv: Drukarnia P. Yefymenka. (in Ukrainian)
6. Gadamer, H.-G. (1960). *Istyna i metod* [Truth and Method]. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). (in Ukrainian, original work "Wahrheit und Methode" published in German)
7. Doerr, O. (2022). Socrates' "maieutics" and the ethical foundations of psychotherapy. *European Psychiatry*, 65(S1), S746. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.1927>
8. Westacott, E. (2025, May 2). Socratic Wisdom. *ThoughtCo*. <https://www.thoughtco.com/socratic-wisdom-2670665>
9. Callard, A. (2025). *Open Socrates: The Case for a Philosophical Life*. W. W. Norton & Company. <https://wnorton.com/books/open-socrates>
10. Vlastos, G. (1991). *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*. Ithaca: Cornell University Press. <https://archive.org/details/socrates-ironist-moral-philosopher>
11. Babii, I. V. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: VC "Akademiia". (in Ukrainian)
12. Platon. (2004). Apolohiia Sokrata [Apology of Socrates] (S. I. Shraibman, Trans.). In Platon. *Dialohy* [Dialogues] (pp. 89–124). Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
13. Zen'kovych, V. V. (Ed.). (2016). *Slovnnyk filosofskykh terminiv* [Dictionary of Philosophical Terms]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
14. Nietzsche, F. (2001). *Sutinky idoliv, abo yak filosofuiut molotom* [Twilight of the Idols, or How One Philosophizes with a Hammer] (O. Lohvynenko, Trans.). Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)